

Dr. Marinka ŠIMIĆ

NATPIS VOJVODE MASNA IZ DONJE DREŽNICE

Uvod

Na skoro vertikalnoj površini, na stijeni (Sl. 1) iznad željezničke postaje u Donjoj Drežnici (Zaušje) uklesan je natpis (Sl. 2) hrvatskom ćirilicom, tj. bosančicom. Natpis zauzima površinu 110 x 75 centimetara i nalazi se dva metra iznad zemlje. Slova su na natpisu prilično dobro očuvana, osim s lijeve strane gdje su nešto oštećena.¹ Jedan od najstarijih, najljepših i najvrjednijih spomenika te vrste na području Bosne i Hercegovine otkrio je Ćiro Truhelka 1887. god.² Natpis ima veliku kulturno-povijesnu vrijednost, ne samo po dragocjenim povijesnim podacima, nego i kao jezični spomenik. Ujedno, to je potvrda da se sredinom 14. st. u tim krajevima pisalo hrvatskom ćirilicom, tj. bosančicom.

Drežnica - provincija (kotar ili knežija) u srednjem je vijeku pripadala jednoj od humskih župa Večerići (Večenike). Župa Večerići prvi se put spominje u *Ljetopisu popa Dukljanina* gdje se nabrajaju sljedeće župe u Humskoj Zemlji: Ston, Popovo, Žapska, Luka, Velika, Gorimita, Večenike, Dubrave i Dabar.³ Iako je ubikacija župe Večenike (Večerić) prema P. Anđeliću, jedan od najtežih problema u historijskoj topografiji srednjovjekovnog Huma, može se pretpostaviti da je to bilo područje današnjih općina: Čitluk (Brotnjo), Široki Brijeg (Blato), te predjela Bijelo polje,

---

¹ Š. BEŠLAGIĆ, *Mastan Bubanjić*, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, godina VII, 1955., Sarajevo, 1955., str. 68.

² Ć. TRUHELKA, *Natpis na ušću Drežanke kod Zaušja*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knjiga IV, Sarajevo, 1889., str. 75.

³ P. ANĐELIĆ, "Srednjovjekovna župa Večenike (Večerić) i postanak Mostara", u: P. ANĐELIĆ - M. SIVRIĆ - T. ANĐELIĆ, *Srednjovjekovne humske župe*, ZIRAL, Mostar, 1999.; R. JOLIĆ, *Povijest Polja*, Zbornik Blidinje 2005., Blidinje, 2005., str. 331-352.

Drežnica i neposredna okolica Mostara.⁴ Nakon dolaska Turaka, u njihovoj administrativnoj podjeli najveći je broj nahija očuvao stara imena, a rjeđe su u pojedinim područjima s novim izabranim središtima formirana i nova imena: primjerice područje Večerić pod tim imenom više se nigdje ne spominje. Ipak je to područje ostalo nepromijenjeno do najnovijih vremena, tj. staru župu Večerić (Večenike) naslijedila je nahija Mostar, i to tako da je 1469. god. doslovno obuhvaćala isto područje ranofeudalne župe od Brotnja i Blata do Drežnice.⁵ Drežnica je početkom 15. st. imala status upravne jedinice jednak Blatu ili Brotnju, "...a u najranije tursko doba zbog specifičnih prilika, Drežnica je za kratko vrijeme postala nahija koja egzistira usporedo s nahijom Mostar, da bi od polovice XVI. stoljeća, opet kao nahija, činila sastavni dio kadiluka Mostar".⁶

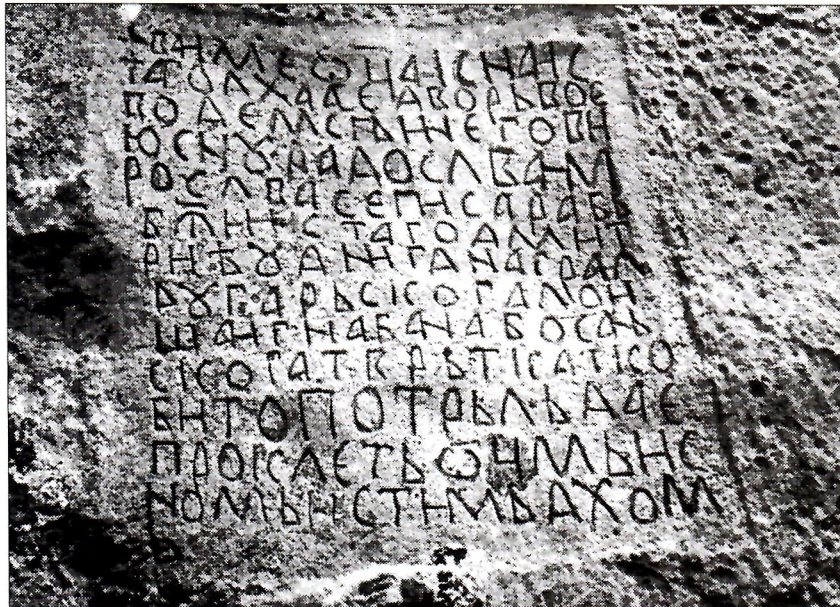
Sl. 1. Drežnica, stijena Masanova dvora.

---

⁴ P. ANĐELIĆ, nav. čl., str. 162.

⁵ ISTI, nav. čl., str. 173.

⁶ ISTI, nav. čl., str. 178-179.

Sl. 2. Drežnički natpis.

Drežnica je područje od nekoliko sela smještenih u kršku dubodolinu oko istoimene rijeke od izvora do utoka u Neretvu, pa je po rječici dobila i ime. Rijeka Drežnica izvire ispod Čvrsnice i teče između Čvrsnice i Čabulje, duga je 20 kilometara. Područje Drežnice u srednjem je vijeku bilo povezano s Vran Planinom i Čvrsnicom, zapravo, to je bilo jedinstveno područje povezano mnogim putevima. Dugo Polje - lokalitet koji se nalazi između planina Čvrsnice, Muharnice i Vrana, bilo je područje usko povezano s Drežnicom. Tamo su Drežničani imali svoja imanja i vodili stoku na ispašu. Krajevi oko Blidinja i administrativno su pripadali Drežnici. Na području Dugog Polja nalazi se najmanje pet srednjovjekovnih nekropola s 250 stećaka koji po svojim oblicima, a posebice po ukrasima pripadaju među najbogatije i najzanimljivije srednjovjekovne spomenike te vrste. Ti su stećci u neposrednoj vezi s *Drežničkim natpisom*: u Dugom Polju, između ostalih toponima Blidinje, Boričevac, Mejdani, Badnje, nalazi se i Masna Luka. Taj je toponim najvjerojatnije izveden od imena vlasnika zemlje: Mastan, vojvoda Mastan s *Drežničkog natpisa*. Lokalitet je prvotno nosio naziv Mastanova Luka, a kasnije Masna Luka. Za takav razvoj toponima ima dosta potvrda na području BiH. Masna Luka, velika uvala ispod Čvrsnice, najplodniji je dio Dugog Polja s mnogo izvora vode i relativno bujnom

vegetacijom.⁷ Na povezanost Masne Luke i Drežnice može ukazivati toponim Kneževa Luka (Knežluk, Knežak), stariji naziv za Donju Drežnicu zapisan u turskim popisima prije 15. st., što je vjerojatno bio posjed Masnovića.⁸

Drežnica pripada ikavsko-štokavskom narječju s određenim čakavskim osobitostima, kao što je i danas u tom dijelu Poneretvlja. Prema Petru Šimunoviću nazivi Drežnik i Drežnica pripadaju u toponime motivirane biljem, odnosno fitonime izvedene od naziva biljke *drezge*.⁹ Drežnik, Drežnica je čest toponim u hrvatskim krajevima, npr.: Drežnička polja - tri kraška polja jugozapadno od Ogulina, Drežnik - do 11. st. dio velike župe Krbave, Drežnik - posjed plemićke obitelji u požeškoj župi prije prodora Turaka, Drežnik grad - selo kod Slunja, 10 km od Plitvičkih jezera, Drežnik - zaselak u Rudama kod Samobora.

Pri raščlambi *Drežničkog natpisa* mora se svakako uzeti u obzir 40-ak godina mladi *Kočerinski natpis* na grobu Vignja Miloševića, kao što s pravom ističe Mladen Ančić: "Ova dva natpisa svakako valja, u jednoj dimenziji, promatrati kao cjelinu, u prvome redu zbog njihove relativne blizine (između Kočerina i Donje Drežnice udaljenost je zračnom linijom svega 20-ak kilometara), ali i činjenice da su ovakvi kakvi su bili (riječ je o natpisima koji se u fondu sličnih tekstova izrazito izdvajaju svojom dužinom i stilom) predstavljali rijetkost."¹⁰ Osim toga, ta dva epigrafska spomenika povezuje ista povijesna ličnost: ban, odnosno kralj Tvrtko; na starijoj - *Drežničkoj ploči* nalazimo: *u d(ǃ)ni... g(ospodi)na bana bosanʼnskoga tvrtka*, a na *Kočerinskoj*: *služi banu stipanu i kralu tv(rst)ku*.

I *Drežnička* i *Kočerinska ploča*, iako epigrafski spomenici, imaju elemente diplomatskih isprava, tj. u njihovoj se formi vidi utjecaj pisanja i prepisivanja kancelarijskih dokumenata. Iz toga se može pretpostaviti da su isti pisari pisali kancelarijske isprave i epigrafske spomenike.¹¹ Iako epigrafski tekstovi nisu mogli imati težinu vladarskih isprava, oni su nastajali u istoj sredini koju su tvorili čitatelji vladarskih isprava.¹² *Drežnički natpis* je zapravo

⁷ Š. BEŠLAGIĆ, nav. dj., str. 68 - 70.

⁸ P. ANĐELIĆ, "Mesnovići, Masnovići, Bubanjići humska i bosanska vlastela", u: *Hercegovina*, br. 2, 1982., str. 86; N. MANDIĆ, *Podrijetlo hrvatski rodova sjeverne okolice Mostar*, Mostar, 2004., str. 73.

⁹ P. ŠIMUNOVIĆ, *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split, 1986., str. 22.

¹⁰ M. ANČIĆ, "Vlast bosanskih vladara u Humskoj zemlji", u: *Zbornik Viganj i njegovo doba*, str. 51.

¹¹ M. BRKOVIĆ, "Diplomatičko-povijesna pozadina sadržaja Kočerinske ploče", u: *Zbornik Viganj i njegovo doba*, str. 65.

¹² M. ANČIĆ, nav. dj., str. 54.

potvrda posjeda: on nas obavještava o tome da je tu, u Drežnici, u vrijeme ugarskog kralja Ladislava i bosanskog bana Tvrtka izgrađen dvor velikaša Masnovića - vojvode Masna i njegovih sinova Radoslava i Miroslava. Natpis ima sljedeće dijelove:

1. invokacija, i to simbolička i verbalna, tj. znak križa † i verbalna invokacija: *va ime o(tь)ca i s(i)na i s(ve)tago d(u)ha*;

2. dispozicija i naracija - glavni sadržaj: *a se dvorь voevode masna i negoviju s(i)nu radosl(a)va i m(i)rosl(a)va*;

3. podaci o pisaru: *se pisa rabь b(o)ži i s(ve)tago d(i)mitrija*;

4. vrijeme pisanja: *u dni g(ospo)d(i)na krala ugarьskoga loiša i g(ospodi)na bana bosanьskoga tvrtka*;

5. kletva: *tko bi to potrьbь da e prokletь o(tь)c(e)мь i s(i)nomь i s(ve)timь d(u)homь*.¹³

Ovdje treba svakako istaknuti da je *Drežnički natpis* jedinstven, naime, među svim objavljenim epigrafskim spomenicima, u izdanju Marka Vege, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* (ukupno 325 natpisa), to je jedini natpis uklesan na nekom dvoru, tj. utvrdi. Ostali se natpisi nalaze uglavnom na stećcima, a vrlo mali broj u crkvama. Glagoljski su se natpisi "stoljećima splitali oko crkve i liturgije i oko životnih putova crkvenih ljudi, ali su se podjednako provlačili kroz krivudave uličice ladanjskih gradića pa zalazili i u intimitet privatnih kuća, penjući se na kućne nadvratnike ili silazeći sve do kamenica za maslinovo ulje u konobama, ili pak do obitavališta mrtvih u rakama pod crkvenim podom ili do seoskih groblja..."¹⁴ Takav nam se životni ambijent bosančice, na žalost, nije očuvao, pogotovo ne u krajevima koje su poharali Turci. Stoga su još dragocjeniji rijetki očuvani epigrafski spomenici iz tih krajeva, pisani bosančicom od kojih su najznačajniji: *Humačka ploča*, *Kočerinski natpis* i *Drežnički natpis*. Takvih je natpisa na našem području prije dolaska Turaka vjerojatno bilo mnogo, ali su oni nestali zajedno s crkvama. Da su stare crkve bile srušene već sredinom 14. st., doznajemo iz pisma pape Klementa VI. koji piše bosanskom biskupu Lovri da prikupljene desetine upotrijebi za ponovnu izgradnju i popravak odavno srušenih crkava u onome kraju ili za nabavu novoga crkvenog posuđa.¹⁵ Prema nekim

---

¹³ Tekst je preuzet iz izdanja M. VEGE, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knjiga I, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962., str. 32-33.

¹⁴ B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 57, Zagreb, 1982., str. 20.

¹⁵ N. KLAIĆ, *Srednjovjekovna Bosna - Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 258.

indicijama u Bosni je već u 13. st. postojala glagoljaška redovnička zajednica: “Čini mi se vrlo indikativnim da su redovnici u Bosni godine 1203. na ‘Bolinom poilu’, pred papinskim legatom Ivanom Casamarissom, čvrsto obećali da će u svim crkvama uz ostalo imati knjige Novoga i Staroga zavjeta i da će ih čitati kako to čini Rimska crkva. Ako obećaju da će čitati svete knjige, znači da članovi te redovničke zajednice nisu nepismeni i da je ta zajednica prema uvjerenju povjesničara glagoljaška te je upotrebljavala narodni jezik u svojim obredima i u svagdanjem životu.”¹⁶ A franjevci, trećoreci, eremiti glagoljaši, postojali su u Jajcu krajem 15. st., a također i drugdje u Bosni u prvoj polovici 15. st.¹⁷ O glagoljici u Bosni svjedoče neki očuvani natpisi: natpis u crkvi u Kijevcima kod Prijedora iz 11.-12. st., natpis u Kolunićima iz 14.-15. st., natpis u Slatini kod Banje Luke, natpis u Golubiću kod Bihaća iz 1442. god.¹⁸ Među brojnim glagoljskim natpisima izdvaja se natpis iz Bužima kod Bihaća iz 1495. god., s pohvalom knezu Jurju Gašparoviću - Mikuličiću “...koji je stiliziran kao retoričkoritmička proza, podsjećajući svojim homeoteleutima i leksičkom anafomom na frazu starih molitvoslovlja”.¹⁹ Glagoljsko je pismo u Bosni osnovica književne djelatnosti pisane bosančicom, tekstovi pisani bosančicom i u grafijskom pogledu i s obzirom na tekst ovisni su o starijim glagoljskim predloškima. Za neke je bosanske rukopise utvrđeno da su prepisani s glagoljskog predloška, primjerice *Divoševo evanđelje* s početka 14. st. Da je na našem području bila poznata i glagoljica, potvrđuju rijetki ostaci, tj. nekoliko glagoljskih slova na *Humačkoj ploči*, kao i nekoliko očuvanih glagoljskih slova iz ranokršćanske crkve u Gracu kod Posušja.²⁰ O svećenicima glagoljašima s ovoga područja doznajemo iz povijesnih izvora: primjerice don Ilija Jurčević (1764.-1838.), svećenik čiji se grob nalazi u Donjem Brišniku u župi Bukovici. U duvanjskoj je župi vodio matice latinicom i bosančicom, a u jednom pismu svom prijatelju, pisanom bosančicom, njega moli da piše tim pismom: *Ako možete, pišite slovima arvacim*.²¹ U izvješću biskupa Marijana Bogdanovića iz 1768.

---

¹⁶ P. RUNJE, *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska, Ogulin, 2003., str. 17.

¹⁷ ISTI, nav. dj. str. 42.

¹⁸ J. L. TANDARIĆ, *Glagoljska pismenost u srednjovjekovnoj Bosni*, Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost, Rasprave i prinosi, Zagreb, 1993., str. 28.

¹⁹ E. HERCIGONJA, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994., str. 237.

²⁰ P. OREČ, “Povijesno-kulturno značenje ranokršćanske crkve u Gracu kod Posušja”, u: *Posuški zbornik*, 1, Matica hrvatska, Posušje, 1996., str. 128-140.

²¹ R. JOLIĆ, “Don Ilija Jurčević, svećenik - glagoljaš (1764.-1838.)”, u: *Naša ognjišta*, god. XXXIV, br. 4 (319), Tomislavgrad, 2005., str. 22.

god. spominje se svećenik glagoljaš don Mijo Vuletić iz Donjeg Crnča kod Širokog Brijega.²² Svećenici su glagoljaši, u principu, bili bigrafični, tj. znali su i jedno i drugo pismo. Dva se slavenska pisma od samih svojih početaka isprepleću međusobno, tako na hrvatskoglagojskim natpisima nalazimo ćiriliska slova: npr. na *Bašćanskoj ploči*. Glagoljica i ćirilica se nalaze zajedno, npr., u latinskom kodeksu iz Toursa u Francuskoj; glagoljsku je početnicu napisao krajem 14. st. Juraj iz Slavonije, student i profesor na Sorboni, a u istom je kodeksu ćirilsku azbuku napisao Pavao iz Krbave.²³ U najnetipičnijem hrvatskoglagojskom rukopisnom *Brevijaru Vida Omišljanina* iz 1396. god. mlade su glose pisane bosančicom.²⁴ Karakteristika je toga brevijara izrazita jezična arhaičnost: mnogo starih i rijetkih riječi, posebice je važno istaknuti njegov bosanski utjecaj, koji je prisutan u jeziku, kao i iluminaciji.²⁵ Najstariji su spomenici pisani ćirilicom nastali u Bugarskoj koncem 9. st., a na našim graničnim područjima pojavljuju se najprije miješani glagoljsko-ćirilski spomenici i to u 11. i 12. st.²⁶

1. Povijesne okolnosti

Kroz čitavu drugu polovicu 14. i početkom 15. st. hrvatski se narod velikim dijelom (osim 3-4 godine oko 1390.) nalazio u personalnoj zajednici s Ugarskom od 1102. god. Kralj Ludovik I. Anžuvina (1342.-1382.) za četiri desetljeća svoje vladavine Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom nastavlja izgradnju centralizirane države i okupljanje svih zemalja krune sv. Stjepana. U tom su razdoblju, tj. u drugoj polovici 14. st., za hrvatski narod presudna dva politička procesa: 1. 25-godišnji protuapsolutistički i protuvladarski velikaški pokret (1383.-1408.), 2. provala Osmanlija u Europu.²⁷

Raspravljajući o povijesnim okolnostima nastanka *Kočerinskog natpisa*, tj. nadgrobnog spomenika Vignja Miloševića iz 1404. god., Mladen Ančić

---

²² I. DUGANDŽIĆ, *Širokobriješka baština*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2004., str. 79.

²³ D. MALIĆ, *Jezik glagoljičke početnice Jurja iz Slavonije, Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002., str. 518-539.

²⁴ A. NAZOR, *Ćirilica i glagoljaši*, Brački zbornik, br. 15. u povodu obljetnice Povaljske listine i praga (1184.-1984.), Supetar, 1987., str. 78-83.

²⁵ M. MIHALJEVIĆ, *Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine*, Filologija 29, HAZU, Zagreb, 1997., str. 119-138.

²⁶ B. FUČIĆ, *Granična područja glagoljice i ćirilice*, Brački zbornik, br. 15. u povodu obljetnice Povaljske listine i praga (1184.-1984.), Supetar, 1987., str. 17-28.

²⁷ A. MIJATOVIĆ, "Političke prilike u Hrvatskom kraljevstvu u vrijeme Vignja Miloševića", u: Zbornik *Viganj i njegovo doba*, str. 30 i 33.

pokušava pronaći odgovor na pitanje zašto se na natpisu ne spominje kralj Ludovik, nego samo bosanski vladari: “Humska zemlja, naime, u kojoj je bio i njegov (Vignjev, o. p. M. Š.) rodovski posjed (‘plemenito’), u vremenskome rasponu opisanom vladavinom spomenutih bana, kraljeva i kraljice, koji seže unatrag negdje do sredine 14. stoljeća, cijelih 30 godina nije ni bila pod vlašću bosanskih vladara. Tih se krajeva još 1357. godine ban (tada, i još dvadeset godina nakon toga nije bio kralj) Tvrtko odrekao i prepustio ih vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika. Obrazloženje za to odstupanje teritorija izvedeno pod prijetnjom sile našlo se u formi miraza Ludovikove žene i Tvrtkove bratične, Elizabete Kotromanić. Vlast, pak, bosanskoga kralja u ovome je kraju ponovno bila uspostavljena najranije tek 1387. godine, ako ne i nešto kasnije.”²⁸ Nakon takvih objašnjenja Vignjev bi “...virtualni životopis svakako trebalo dopuniti detaljima o kojima njegov nadgrobni natpis šuti. Riječ je, dakako, o sudjelovanju u pobuni protiv Ludovika i susljednom odlasku na Tvrtkov dvor, što se u narativu prikazuje izričajem o besprijekornoj ‘vjernoj službi’ bosanskim vladarima”.²⁹ Natpis Vignja Miloševića i *Drežnički natpis* idealno se nadopunjuju, jer ovaj potonji popunjava prazninu (nekih 15-ak ili 20-ak godina od 1357. god. do sredine 70-ih godina 14. st.), u kojima su humski velikaši Viganj Milošević i Juraj Radivojević morali služiti ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika. *Drežnički natpis* obavješćuje nas da je tu u “*dni g(ospo)d(i)na krala ugarьskoga Loiša i g(ospodi)na bana bosanьskoga Tvrtka* (a svakako prije pobune protiv kralja Ludovika) izgrađen dvor vojvode Masna i njegovih sinova Radoslava i Miroslava. U svezi s povijesnim zbivanjima toga vremena, prema M. Ančiću, nameće se još jedno nezaobilazno pitanje: zašto je na Vignjevu natpisu ispušteno ime Hrvoja Vukčića Hrvatinića, osobe koja je dugo vremena imala istaknutu ulogu u javnom životu Humske Zemlje. Za bosanskog je vojvodu Hrvoja oko 1404. god. pisac Butko prepisao najljepši hrvatskoglagoljski rukopis: *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*.³⁰ Upravo je Hrvoje, u drugoj polovici 70-ih godina 14. st., bio posrednik preko kojega su tada najistaknutiji velikaši Humske Zemlje, braća Masnovići, sklopili sporazum s hrvatsko-ugarskim kraljem Ludovikom. To se može zaključiti na temelju kraljevske isprave od 21. lipnja 1376., iz koje se vidi da su Radoslav i Miroslav Masnovići (preko

---

²⁸ M. ANČIĆ, nav. dj., str. 48-49.

²⁹ ISTI, nav. dj., str. 50.

³⁰ *Missale Hervoniae ducis spalatensis croatico-glagoliticum*. Transcriptio et commentarium. Editionem curaverunt B. GRABAR - A. NAZOR - M. PANTELIĆ sub redactione V. Štefanić, Zagreb, Ljubljana, Graz 1973 + faksimil.

svoga poklisara Radoslava sina Brajkova) izvijestili bosanskoga vojvodu Hrvoja sina Vukčeva da su spremni pomiriti se s kraljem te da je o tome Hrvoje izvijestio samoga kralja.³¹ U toj se ispravi navodi još jedan važan podatak: braća Masnovići su u neko ranije vrijeme, ne baš posve precizno određeno koje "skrenula s puta vjernosti i vjere ugarsko-hrvatskom kralju i pridružila se Ludovikovim tadašnjim bosanskim protivnicima". Možda se iz toga podatka može iščitati da se radilo o nekoj pobuni, ito protiv izravne vlasti ugarsko-hrvatskog kralja nad Humskom Zemljom u razdoblju 1371.-1376. god., pobuni koja je na kraju bila slomljena. Nakon slamanja te pobune neki su humski plemići (Juraj Radivojević) završili na dvoru bosanskoga bana, dok su oni koji su ostali u Humu (braća Masnovići) morali moliti milost kod kralja i pomiriti se s njegovom vlašću.³² I dok je Šefik Bešliagić poistovjetio vojvodu Masna iz Drežnice s bosanskim velikašima Masnovićima Bubanjićima, Pavao Anđelić smatra da su to zasebne velikaške porodice: 1. vojvoda Mastan iz humske Drežnice, 2. bosanska vlastela Masnovići - Bubanjići, 3. livanjski vlastelin Bubanja Voihnić. Velikaška obitelj Masnovići iz Donje Drežnice, prema njegovu mišljenju, spominje se samo u dva vjerodostojna izvora: 1. dubrovačka knjiga o odlukama Maloga vijeća iz 1381. god. koja potvrđuje prijem kneza Radoslava, sina Mastanova (i njegovih sinova) u red dubrovačkih građana, 2. dokument od 8. listopada 1382., kojim je u Dubrovniku odlučeno da se u gradu pohrani neko žito i med Radoslava Masnovića.³³ Da su drežnički Masnovići bili ugledna velikaška obitelj, potvrđuje titula *vojvoda* koja je u 6. i 7. desetljeću 14. st. u javnome i političkom životu bosanske države iznimno rijetka. Naime, iz toga su doba poznate samo tri ličnosti s titulom vojvode: Purća - vojvoda bosanski, Vukac Hrvatinić - vojvoda bosanski, Tvrtko Ivahnić - vojvoda trebotićki i usorski. Prvi poznati humski vojvoda bio je Juraj Radivojević.³⁴

Dva su vladara čija se imena nalaze na *Drežničkom natpisu*: Loiš (Ludovik) i Tvrtko, međusobno i ratovala. Zbog neispunjenja ugovora o predaji istočnoga dijela Zahumlja kralj je Ludovik ljeti 1363. na bana Tvrtka pošao s vojskom iz dva smjera: dolinom Vrbasa prema Jajcu i prema Srebreniku. Taj je njegov pohod završio neslavno: kralj se pred jačim protivnikom od grada Jajca morao povući, a njegove snage koje su

---

³¹ M. ANČIĆ, nav. dj., str. 46.

³² ISTI, nav. dj., str. 49.

³³ P. ANĐELIĆ, *Masnovići, Masnovići...*, str. 81.

³⁴ ISTI, nav. dj., str. 82.

opsjedale Srebrenik, bile su izgleda, poražene. Ipak, po ugovoru između kralja Ludovika i bana Tvrtka 1365. ili 1366. god. Tvrtko je priznao vrhovništvo kralja Ludovika I., a on njemu banstvo u Bosni.³⁵

2. Jezik i pismo

Drežnički je *natpis* pisan hrvatskom ćirilicom ili bosančicom. U obitelji ćirilskih pisama hrvatskoj ćirilici ili bosančici pripada posebno mjesto, no, na žalost, u proučavanju hrvatskog srednjovjekovlja ona je prilično zapostavljena. Proces oblikovanja hrvatske ćirilice započinje u srednjem vijeku i očituje se na bosanskim pisanim i kamenim spomenicima od 12. do 14. st., te na takvim spomenicima kasnije na području Dalmacije.³⁶ Najstariji je spomenik pisan hrvatskom ćirilicom *Humačka ploča* iz 11. st., a kasnije je na području BiH očuvano mnoštvo natpisa, isprava i knjiga od 12. do 14. st.³⁷ Najznačajniji spomenici pisani hrvatskom ćirilicom u Dalmaciji jesu: Povaljski prag iz 1180. god., isprava bračkog kneza Brečka iz 1184. god. uvrštena u Povaljsku listinu iz 1250. god., nadgrobní natpis kneza Miroslava u Omišu iz 13. st. itd. Prema mišljenju Branka Fučića, epigrafski natpisi imaju prednost pred rukopisima: natpisi su prvorazredna vrela za kulturnu povijest, jer su kamen i zid postojani i nepomični, natpisi ostaju obično tamo gdje su i nastali na mjestu klesanja i urezivanja. Njihova je vrijednost neprocjenjiva; iz njih se zrcali društvo u pojedinom kraju i vremenu: imena, prezimena, struktura vlasti, ambicije, pothvati, kreativni potencijal društva. Oskudni riječima, oni su često oskudni i slovima. "Oni su dublje i prisnije od kodeksa - pogotovo onih liturgijskih - uronjeni u život: u život javni, društveni, ambijentalni i u neposredni život pojedinčev, u život mali i svakodnevni. Stoga se i oblici živog govorenog jezika i dijalektalne osobitosti jednog vremena i kraja slobodnije pojavljuju na natpisima i grafitima nego u liturgijskim kodeksima, koji su strože vezani normama i tradicijom."³⁸ S druge strane, treba imati u vidu, da ti spomenici, budući da su pisani po određenim shemama, posebice nadgrobní natpisi, ipak dobro čuvaju književne oblike, odnosno neke elemente crkvenoslavenskog jezika i stila. I dok se ranije smatralo da su epigrafski spomenici pisani narodnim jezikom, a crkvenoslavenske su

---

³⁵ A. MIJATOVIĆ, nav. dj., str. 32.

³⁶ B. ZELIĆ BUĆAN, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Državni arhiv u Splitu, Split, 2000.

³⁷ ISTA, nav. dj., str. 13.

³⁸ B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi...*, str. 2.

jezične osobine prisutne samo u invokacijama i nekim završnim klauzulama isprava, novija istraživanja pokazuju da su spomenici nastali na bosansko-hercegovačkom prostoru u srednjem vijeku, pisani jezičnim izrazom u kojem se prepliću narodni elementi s crkvenoslavenskim, ovisno o sadržajno-stilskim zahtjevima. "Crkvenoslavenski fond osobina treba osigurati odmak od svakodnevnoga načina izražavanja, ostvariti vezu s jezikom književnih djela i osigurati epigrafskom tekstu atribut originalnog stvaralaštva."³⁹

Natpis vojvode Masna ima 13 redaka (isto kao *Bašćanska ploča!*) i sveukupno 50 riječi, što je mnogo za takvu vrstu spomenika. Od toga su 22 imenice (44 %), od čega 6 vlastitih imena: *Mastanь, Radosl(a)vь, M(i)rosl(a)vь, D(i)mitrij, Loišь, Tvrьtko*. Od ukupnog broja imenica 3 su naziva za vladarske titule: *vojvoda, kralj i ban*. Iza imenica najčešća vrsta riječi jesu veznici: 10 (20 %), od toga se 8 puta ponavlja veznik *i*, potom slijede 7 pridjeva (14 %), 5 zamjenica (10 %), 4 glagola (8 %) i 2 prijedloga 2 (4 %). *Drežnički* i *Kočerinski natpis* slažu se po tome što i jedan i drugi od svih vrsta riječi imaju najveći broj imenica, dok se po broju glagola ne slažu. Na *Kočerinskoj ploči* je, naime, znatno veći broj glagola: 15 glagola, u odnosu na 29 imenica. To odgovara stanju u frekvencijskim rječnicima, odnosno stanju u jeziku: najčešće su riječi imenice i glagoli, oni drže čelni položaj po broju leksema. To je razumljivo, jer su te dvije kategorije riječi u rečenici najvažniji konstitutivni elementi, njezini glavni članovi, tj. subjekt i predikat bez kojih nema rečenice. U frekvencijskim rječnicima iza imenica i glagola slijede pridjevi, pa brojevi i tek onda zamjenice, dok je na *Drežničkom natpisu* nešto drugačiji redoslijed: iza imenica slijede veznici, pa pridjevi, zamjenice, glagoli, itd. *Drežnički* se *natpis* razlikuje od *Kočerinske ploče* i *Povelje Kulina bana*⁴⁰ i po tome što on ima veći broj pridjeva nego zamjenica.

Fonologija

Znak za poluglas. Na ranim se epigrafskim bosansko-hercegovačkim spomenicima znakovi za *poluglas* ne pišu uvijek na pravilnom mjestu, pa se ne može sa sigurnošću utvrditi jesu li ti znakovi imali glasovnu vrijednost ili je to samo znak čuvanja tradicije. Osim toga, postoji još jedna poteškoća

---

³⁹ D. GABRIĆ BAGARIĆ, *Crkvenoslavensko i narodno u bosanskohercegovačkim epigrafskim spomenicima*, u *Drugom Hercigonjinu zborniku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 125.

⁴⁰ S. VUKOMANOVIĆ, *Leksika i gramatička značenja u Povelji Kulina bana*, Posebna izdanja ANU BiH, knj. XC, Sarajevo, 1989.

koja je vezana uza sam materijal na kojem je natpis uklesan, tj. kamen često otežava ili onemogućava pouzdano čitanje.⁴¹ Na mjestu *poluglasa*, na natpisu vojvode Masna pojavljuje se samo štapić (ь), i to osam puta na kraju riječi: *dvorь, rabь, potrьbь, prokletь, o(tь)c(e)mь, s(i)nomь, s(ve)timь, d(u)homь*, i četiri puta u sredini riječi, od toga tri puta iza r: *ugarьskoga, bosanьskoga, tvrtka i potrьbь*. Vokalizacija *poluglasa* potvrđena je samo u jednom primjeru, i to u prijedlogu *va*, isto kao na *Kočerinskoj ploči*, za razliku od *Humačke ploče* gdje je u invocaciji prijedlog *u*: *u ime o(tь)ca i s(i)na i s(ve)tago d(u)ha*. U hrvatskoglagoljskim je liturgijskim tekstovima (misalima i brevijarima) vokalizacija *poluglasa* najranije potvrđena u *Ljubljanskom homilijaru* iz 13. st., a od neliturgijskih tekstova tek s konca 13. i početka 14. st.⁴² S druge strane, nasuprot prijedlogu *va* u invocaciji, kasnije nalazimo *u dni g(ospo)d(i)na krala*, gdje se opet može uspostaviti korelacija s *Kočerinskim natpisom*: *va ime o(tь)ca i sina i svet(a)go d(u)ha*, ali *i u to vrime...* Prijedlog *va*, odnosno vokalizacija *poluglasa* upravo može biti potvrda da se ime vojvode Masna čitalo kao Mastan a ne Mestan kako predlaže P. Anđelić. Na natpisu se nalazi genitiv Msna, a trebalo bi biti Mьsna, međutim kako je u to vrijeme *poluglas* izgubio glasovnu vrijednost, to se čitalo vjerojatno Masna. Refleks *poluglasa* u ovim je područjima bio *a*, a ne *e*, što je potvrđeno na mnogim natpisima.

Iako na *Drežničkom natpisu* nema potvrda za ikavski ostvaraj *jata*, to je područje svakako u to doba bilo ikavsko, što potvrđuju ostali natpisi ovoga područja, u kojima se nalaze sljedeći leksemi: *lito, biše, vira, vrime, bilig, usikoše, svita, neviste, vični, pričista*, kao i osobna imena: *Stipko, Stipan, Divac* itd.⁴³ Potvrda za ikavski govor Drežnice jest i toponim Sritna Njiva nedaleko od samoga natpisa gdje je pronađena srednjovjekovna nekropola s 29 stećaka.⁴⁴

Morfologija

Od morfoloških osobitosti na starinu natpisa ukazuje pridjevski oblik u genitivu *s(ve)tago*, tj. gramatički morfem *-ago* iz staroslavenskoga književnog jezika za muški i srednji rod. U epigrafskim se natpisima često uz imena svetaca nalazi crkvenoslavenski oblik *svetago Jurja, svetago D(i)mitrija*,

⁴¹ D. GABRIĆ BAGARIĆ, nav. dj., str. 115-116.

⁴² V. ŠTEFANIĆ, *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, Slovo 6-8, Staroslavenski institut, Zagreb 1957.

⁴³ D. GABRIĆ BAGARIĆ, nav. dj., str. 117-118.

⁴⁴ Š. BEŠLAGIĆ, nav. dj., str. 71.

dok se u istom spomeniku uza svjetovne vladare nalazi hrvatski lik: *krala ugarьskoga, bana bosanьskoga*. Ta je pojava potvrđena i u glagoljskim grafitima, npr. iz Golubića: *svetago Martina*, Bužimski natpis: *kralja turskoga*. “Naporedna uporaba književnih i narodnih oblika svjedoči da su crkvenoslavenski imali nesumnjivo stilogenu funkciju. U prilog tomu dodajmo da su autori glagoljskih natpisa mogli biti ljudi s izvanbosanskoga teritorija, vezani za glagoljašku tradiciju i neštokavski idiom, o čemu svjedoče oblici i leksemi tipični za čakavski teren..., a ipak se u izboru tipičnih crkvenoslavenskih jezičnih sredstava ne razlikuju od natpisa pisanih bosančicom rukom bosanskih majstora.”⁴⁵

Stariji je gramatički morfem *-ago* dobro očuvan u hrvatskoglagojskim misalima i brevijarima 14. i 15. st.: *arhierêê naricaemago Misal Vatikanski četvrti* početak 14. st. (MVat₄) 73c, *Ročki misal* oko 1420. god. (MROč) 62d, *Misal kneza Novaka* iz 1368. god. (MNov) 74d, *simuna prokaženago* MVat₄ 73c, *ploda loznago* MVat₄ 74b, itd. S druge strane, u primjerima *bosanьskoga* i *ugarьskoga* mlađi je gramatički morfem *-oga*. U *Hrvojevu misalu*, najljepšem i najbogatije iluminiranom hrvatskoglagojskom rukopisu pisanom oko 1404. god. prisutni su i jedni i drugi oblici, ali karakteristična je pomlađenost, a najviše u premoći novih pridjevskih nastavaka *-oga*: *simuna prokaženoga* MHrv 71d, *mura mnogocên'noga* MHrv 71d. Iz toga bismo možda mogli zaključiti, iako nemamo dovoljno potvrda, i na *Drežničkom natpisu*, kao i u *Hrvojevu misalu* očuvana je ista jezična faza u razvoju hrvatskoga jezika, ona u kojoj je stariji gramatički morfem iz crkvenoslavenskoga jezika *-ago* postupno ustupao mjesto mlađem gramatičkom morfemu iz hrvatskoga jezika *-oga*. I u hrvatskoglagojskim je zbornicima, tj. neliturgijskim tekstovima češći mlađi gramatički morfem: *-oga/-ega*: *ovoga svetoga evanjeliê* f. 5, *griha smrt'noga* f. 3, *pravoga tvoga mita* f. 22, *Korizmenjak Kolunićeva zbornika* iz 1486. god.⁴⁶

Očuvanost duala u sintagmi: *i njegoviju s(i)nu radosl(a)va i m(i)rosl(a)va* također je crkvenoslavenski utjecaj i iznimna pojava među svim bosansko-hercegovačkim epigrafskim spomenicima.

Izrazito crkvenoslavensko obilježje, odnosno utjecaj, jest i zamjenica *сь*: *a se dvorь voevode masna i se pisa*, što se učestalo pojavljuje na većini natpisa kao klišeizirani oblik: *a se leži...* dok na kraju natpisa nalazimo zamjenicu *to*: *tko bi to potrьbь*. Slična je iznijansiranoost prisutna i na *Kočerinskoj ploči*: *se leži viganь miloševićь / u to vrime mene vigna doide kopьčina*.

⁴⁵ D. GABRIĆ BAGARIĆ, *nav. dj.*, str. 120.

⁴⁶ S. DAMJANOVIĆ, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, HFD Zagreb, 1984., str. 107.

Leksičke osobitosti

Radi svoga specifičnog karaktera i lapidarnosti leksički inventar epigrafskih spomenika ponajviše su narodne riječi, tj. svakodnevni leksik, najčešće rodbinsko nazivlje, a posebice su ti spomenici zanimljivi kao potvrde za različite lekseme staleškog nazivlja srednjovjekovne Bosne i Huma, primjerice, svjetovna i crkvena zvanja, ali i zanimanja.⁴⁷ Leksemi koji ukazuju na izraziti crkvenoslavenski utjecaj jesu: *Mьstnь*, *rabь* i *se*. Ti leksemi pripadaju starijem jezičnom sloju, tj. crkvenoslavenskom, a ostali su zajednički crkvenoslavenskom i hrvatskom.

Ime *Mьstnь* izvedeno je od staroslavenske osnove *mьstь* što je značilo osveta, kazna, od toga je izvedennica *mьstьnь* - osvetnik. U hrvatskom je potvrđeno ime M'stislav već u 9. st., a kasnije razne izvedenice Mastan, Masten, Mesten, Mestina, Mestinja itd.⁴⁸ Do danas se taj korijen očuvao u riječi odmazda. Prema P. Skoku balkanski turcizam *muštuluk* - plaća za dobru vijest u svezi je s riječju *mьzda*.⁴⁹

Leksem *rabь*, a potvrđen je u najstarijim slavenskim kanonskim tekstovima, npr. u *Zografskom evanđelju*, najstarijem staroslavenskom četveroevanđelju pisanom glagoljicom potkraj 10. ili početkom 11. st. u Makedoniji i *Sinajskom psaltiru*, najstarijem očuvanom slavenskom prijevodu psaltira pisanom glagoljicom u 11. st. Prvotno značenje leksema *rabь* bilo je *rob*, *sluga*, a kasnije je taj leksem dobio preneseno značenje *sluga Božji*, a potom i *rabь božii*, duhovno lice, svećenik.⁵⁰ Taj se leksem često pojavljuje u Psaltiru, primjerice, u *Pariškom psaltiru* (Cod Slav 11), hrvatskoglagoljskom rukopisu iz 1380. god.:

Ibo rab' tvoih' hranit' te(!)

v'neg'da shraniti e v'zdanie m'nogo (Ps 18,12);

Suvremeni hrvatski prijevod:

Sluga tvoj pomno na njih pazi,
vrlo brižno on ih čuva.

ot taini (!) moiь oči's'ti me g(ospod)i

i ot tuž'dih' počedi raba t'voego (Ps 18,13-14).

Suvremeni hrvatski:

---

⁴⁷ D. GABRIĆ BAGARIĆ, nav. dj., str. 122.

⁴⁸ V. MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravnopovijesni rječnik*, Zagreb, 1908.-1922.

⁴⁹ P. SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. II. (K - poni), JAZU Zagreb, 1972., str. 394.

⁵⁰ R. M. CEJTLIN - R. VEČERKA - E. BLAGOVOJ, *Staroslavjanskij slovarü (po rukopisjam X-XI vekov)*, Moskva, 1994., str. 564.

Od potajnih grijeha očisti me!
Od oholosti čuvaj slugu svoga.⁵¹

Zanimljivo je da se pisar, odnosno klesar nije potpisao, nije napisao svoje ime, nego samo zaštitinika sv. Dimitrija, što je očito u skladu sa srednjovjekovnom težnjom za anonimnošću - za *kloniti se tace slave*. Ipak, ponekad na epigrafskim spomenicima pisar ukleše svoje ime, primjerice, na *Bašćanskoj ploči*: *azъ opatъ Drъžiha pisahъ se o ledi(n)ê*. Na natpisu u crkvi Uznesenja u Ravnu: *pisa fra Bazilijo Ravnjanin*.⁵² Pisari, supisci i pisari potpisuju se katkad i u rukopisima, npr. pisac Butko u *Hrvojevu misalu*, se *pisa Kirin žakan* u *Lobkovicevu psaltiru* iz 1359. god., *Hvalъ krъstiêniнъ - Hvalov zbornik* itd.

Nasuprot kletvi (odgovara *sanctio* u pravnim spomenicima), na *Drežničkom natpisu* *tko bi to potrъbъ da e prokletъ o(tъ)c(e)mъ i s(i)nomъ i s(ve)timъ d(u)homъ*, na *Bašćanskoj ploči* npr. nalazimo: *da iže to poreče klъni i bo(gъ) i .bi. (=12) ap(osto)la i .g. (=4) eva(n)j(e)listi i s(ve)taê Luciê am(e)nъ*. Glagol *potrъti* (*potrêti*), latinski *conterere*, na *Drežničkom* se *natpisu* rabi u značenju smrviti, istrti, oštetiti.

se pisa rabъ b(o)ži i s(ve)tago d(i)mitriê - Na srednjovjekovnim bosansko-hercegovačkim natpisima prilično se često pojavljuje leksem *rab*, npr. *a sije leži rabъ boži dêkъ Vuêнъ Dragišićъ, a se leži rabъ boži Gombalič, a sije počiva knez Radič smerni rab boži, azъ rabъ b(o)ži radoje vuković* itd. U svim je tim natpisima jasno istaknuto ime *raba božijeg*, dok u *Drežničkom natpisu* on ostaje anonimn, tj. spominje se samo njegov nebeski zaštitnik sv. Dimitrije. Sličan zaziv, nalazimo, međutim, u Tvrtkovoju darovnici braći Rajkovićima: koja započinje istim riječima *Va ime Oca i Sina i Svetoga duha amin. Az rab božji i svetoga Grgura a zovom gospodin ban Tvrtko*.⁵³ To još jednom potvrđuje sličnost između kamenih natpisa i darovnica, tj. diplomatskih tekstova, kao i pretpostavku da su pisari jednih i drugih tekstova bili isti, poznat je, npr. iz toga vremena Dražeslav, dugogodišnji pisar dvojice banova.⁵⁴

Sveti Dimitrije, sveti mučenik, latinski Demetrius, hrvatski Dimitrije, Dmitar, Mitar, Dometar, Demetrije. Bio je đakon sirmijskog biskupa mučenika Ireneja, a i sam je osuđen na smrt i pogubljen tri dana poslije njega: 9. travnja 304., zbog čuvanja svetih knjiga. Pogubljen je izvan

---

⁵¹ *Biblija, Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1994., Psalme preveo Filibert Gass.

⁵² M. VEGO, *Zbornik*, knj. II, str. 47.

⁵³ N. KLAČIĆ, nav. dj., str. 247.

⁵⁴ ISTA, nav. dj., str. 250.

zidina Sirmija, gdje mu je bila podignuta bazilika, od koje nema više ni traga. Kasnije su mu relikvije prenesene u Solun, gdje je postao domaći svetac. U 5. st. prefekt Ilirika Leoncije gradi dvije bazilike u čast sv. Dimitriju: jednu u Sirmiju, drugu u Solunu, ona još uvijek postoji i središte je štovanja sv. Dimitrija za Istok. Kult sv. Dimitrija proširio se iz Soluna među pravoslavnim Slavenima: Rusima, Bugarima, Srbima i Makedoncima. I u Hrvatskoj je u prošlosti bio proširen kult toga sveca: južni Jadran, Zadar, Zagreb, požeški kraj. Njegovo ime nosio je i hrvatski kralj Zvonimir. U Zagrebačkom brevijaru iz 1290. (MR 67) očuvan je i najstariji svečev oficij. Sv. Dimitrije zaštitnik je župe i grada Srijemske Mitrovice i srijemske biskupije.⁵⁵ Za sada nema pouzdanih podataka je li u blizini dvora Masnovića postojala crkva sv. Dimitrija. Postoje neke indicije da bi se ona mogla nalaziti s lijeve strane Neretve gdje je lokalitet Crkvina s temeljima nekog starog zdanja i nekoliko stećaka.⁵⁶

Najbliža crkva sv. Dimitrija nalazi se na Oblatu, župa Ravno. To je jedna od najstarijih očuvanih crkava ne samo u Hercegovini, nego i u Bosni. Postojala je još i prije dolaska Turaka. Zanimljivo je da se očuvala sve do danas, usprkos svim ratovima i vremenskim neprilikama. To je jedna od rijetkih crkava koju ni Turci nisu srušili.⁵⁷

Da se u crkvama sv. Dimitrija glagoljalo, potvrđuje najnovije otkriće glagoljskog natpisa i nekoliko grafita u gotičkoj crkvi sv. Dimitrija iz 14. st. u Brodskom Drenovcu (između Požege i Slavenskog Broda).⁵⁸ Da je kult sv. Dimitrija bio poznat i u Hrvatskoj, potvrđuju oracije i litanije toga sveca i mučenika u najstarijim liturgijskim knjigama: *I s(veta)go d(i)mitra or(a)cija b(ož)e iže sa d(ь)нь b(la)ž(e)n(a)go d'mitra m(u)č(eni)ka tvoego pos(ve)til' esi - Misal vatikanski četvrti 218c, Misal kneza Novaka 181c*. Njegov spomen u kalendaru na dan 26. listopada nalazi se u sljedećim hrvatskoglagojskim knjigama: u *Ljubljanskom brevijaru* s konca 14. st. (Ms161) i *domitra m(u)č(enika)* f. 174a, *Pariški psaltir* Cod Slav 11 - 5v, *Brevijar novljanski* II 272c/d i *dmit'ra m(u)č(enika)* i *Pariški zbornik* Cod Slav 73-7r i *dr'mitra m(u)č(enika)*.

---

⁵⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. A. Badurina), Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 203.

⁵⁶ Š. BEŠLAGIĆ, nav. dj., str. 71.

⁵⁷ I. PULJIĆ, *Stari katolički sakralni objekti na području Popova*, Humski zbornik III, Ravno - Zagreb, 1997., str. 160.

⁵⁸ M. PAUN - M. ŽAGAR, *Slavonski glagoljski natpisi*, Zbornik *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Staroslavenski institut i Krčka biskupija, Zagreb - Krk, 2004., str. 271-284.

U dni krala ugarьskoga loiša - ista inačica imena Ludovik (hrvatski Ljudevit) zapisana je u *Novakovu misalu* hrvatskoglagoljskom rukopisu iz 1368. god. kojeg je pisao sam knez Novak što doznajemo iz kolofona na f. 269b: *Lêťь g(ospodь)nih' .č.t.m.í. (=1368.) ê knez' Novakъ s(i)nъ kneza Petra vitezъ sil'noga i velikoga g(ospo)d(i)na Loiša krala ugr'skoga nega polače vitezъ v' to vr(ê)me buduci knezъ na Ugrih' šol'gov'ski a v Dalmacii nin'ski napisah' te knige za svoju d(u)šu i onoi cr(ь)kvi da se dadu v' koi legu v(ê)čnimъ ležaniemъ.*⁵⁹

I g(ospod)na bana bosanьskoga tvrьtka - zanimljivost je svakako da na tako relativno maloj udaljenosti u dva mjesta, Drežnici i Kočerinu, na dva spomenika pisana hrvatskom ćirilicom nalazimo istu povijesnu osobu kao bana, i kao kralja; *Kočerinska ploča: se leži viganъ miloševićъ služi banu stipanu i kralu tv(rtь)ku*. Stoga ta dva spomenika imaju iznimno kulturno povijesno značenje, odnosno i *Drežnički* i *Kočerinski natpis* imaju istu vrijednost kao i povijesni dokumenti. Među svim epigrafskim spomenicima iz zbornika M. Vege kralj Tvrtko se spominje još na natpisu iz Veličana u Popovu polju (1377.-1391.): *vъ dn(i) g(ospo)d(i)na krala tvrьtka.*⁶⁰

Sintaktičke osobitosti

Crkvenoslavenski se utjecaj ogleda: 1. u konstrukciji *u dni-* (akuzativ s prijedlogom) za označavanje vremena što je vrlo često na epigrafskim spomenicima, npr. *u to vrime* na *Kočerinskoj ploči*; 2. sintagma: *da e prokletъ o(tь)cemъ i s(i)nomъ i s(ve)timъ d(u)homъ* - instrumental sredstva; 3. *se pisa rabъ b(o)ži* - aorist imperfektivnih glagola sintaktičko-stilska je kategorija razvijena već u kanonskim staroslavenskim spomenicima, a njezin se kontinuitet nastavlja u raznim epohama hrvatske književnosti, od glagoljskih kodeksa preko Marulićevih djela i djela dubrovačkih pisaca. U crkvenoslavenskom jeziku taj se aorist rabi za izražavanje vremenski ograničene radnje. Takve su konstrukcije česte i na drugim epigrafskim spomenicima: *se sêče, se gradi* itd.

Grafija

Osnovna je razlika između hrvatske ćirilice i ostalih ćirilskih pisama više u grafiji i pravopisu, a manje u morfologiji slova, ipak, i tu postoje

---

⁵⁹ Više o *Novakovu misalu* vidi M. PANTELIĆ, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb, 1967., str. 5-108.

⁶⁰ M. VEGO, *Zbornik*, knj. II., str. 49.

značajne razlike: prije svega, u hrvatskoj ćirilici rano nestaje svih onih znakova koji su u ćirilicu prešli iz grčkog pisma ili stare crkvenoslavenske ćirilice. Postoje razlike i u oblicima slova, razni istraživači ne slažu se oko toga koja se slova mogu uzeti kao karakteristična za hrvatsku ćirilicu, ali uglavnom su to: *b*, *v*, *č*, *i* *ž*. Za hrvatsku je ćirilicu karakterističan poseban znak za *ć* i *đ* (Ћ) koji se rabi i kao ortografski znak za palatalnost *n* i *l* (ispred ili iza), a napravljen je po ugledu na glagoljsko đerv (HP). U hrvatskoj ćirilici već od srednjeg vijeka nema znakova za nosne glasove, a od znakova za *poluglas* održao se samo meki sve do 16. st. Za dvoglasne *je* i *ja* nema posebnih znakova, dok se *ju* (Ю) održao sve do 18. st.⁶¹ To može potvrditi i *Drežnički natpis*: znak Ъ rabi se za glasovnu skupinu *ja*: *d(i)mitrija*. Isto nalazimo i na *Kočerinskom natpisu*: *ostoja, ja*. Ta je grafijska osobina, odnosno utjecaj glagoljskih tekstova, svojstvena bosanskoj redakciji. Ona ujedno potvrđuje da su autori natpisa vladali književnim crkvenoslavenskim jezikom, te da nisu bili samo klesari natpisa. Za glas *j* u bosančici se, npr. u Dubrovniku i Poljcima rabi tzv. osmeračko *i*, u Poljcima u starim dokumentima piše se isto kao *i*, ali i s *jatom*, a u novijim dokumentima samo s *jatom*. Na *Drežničkom* se natpisu za glas *j* piše *i*: *loiša*, isto kao i na *Kočerinskoj ploči*: *doide, ne nastupaite*. Ta je grafijska pojava poznata i u hrvatskoglagojskim spomenicima, kako liturgijskim, tako i neliturgijskim: npr. *radui se - Misal Vatikanski četvrti* 76b, *piite* 74a itd. Grafijski se jotacija pred vokalom ne označava: *voevode*, kakve primjera nalazimo i na *Kočerinskoj ploči*: *poe, este, esamъ*, što je, također, preuzeto iz glagoljice: *edanъ, eterъ, edinočedi, edinomišlenie...* Za skupinu *ju* očuvan je znak (Ю): *negoviju*.

Drežnički i *Kočerinski natpis* pokazuju sličnost i po duktusu slova i pravilnim skraćivanjima, tj. ligaturama. Slova su na *Drežničkom natpisu* nešto veća u odnosu na ona s natpisa Vignja Miloševića. Opći dojam je da je *Kočerinski natpis* pisan ljepšim i pravilnijim slovima, odnosno, svakako je bio vještiji klesar: "Slova u natpisu nisu jednaka... Ali sva su lijepo izrađena. Njihov klesar bio je pravi majstor. Dlijetom je gospodario u kamenu kao dobar pisar kredom na školskoj ploči. Slova u pojedinim riječima upravo je umjetnički povezao jedno s drugim tako da izgledaju kao neki ukras."⁶² Iako dva uspoređivana natpisa pokazuju veliku sličnost, ipak, postoje neznatne razlike među njima u pisanju nekih slova: znak

⁶¹ B. ZELIĆ BUĆAN, nav. dj.

⁶² B. RUPČIĆ, "Nadgrobni spomenik Vignja Miloševića na Kočerinu", u: Zbornik *Viganj i njegovo doba*, str. 19-20.

za (b) jat - na *Drežničkom natpisu* osnovnu vertikalnu liniju slova ona horizontalna siječe dosta nisko, a na *Kočerinskom* se nalazi na vrhu te linije. Na *Drežničkom* su *natpisu* neka slova šira, posebice slova *m* i *k*. Grafijski je najzanimljivije da u riječi *b(o)ži* na mjestu glasa *ž* nalazimo znak za glas *đ*, odnosno znak **ⱥ**. Takav grafem nalazimo na natpisima pisanim bosančicom od 10. do 13. st. a on se rabio za glas *ć* i *đ*.⁶³

Zaključak

Drežnički je *natpis* uklesan u živoj stijeni iznad željezničke postaje u Donjoj Drežnici. Pisan je hrvatskim jezikom, s elementima crkvenoslavenskog, i hrvatskim pismom bosančicom sredinom 14. st. Prema M. Vegi, preciznije 1355.-1357. god., a svakako u vrijeme dok je Tvrtko bio još ban i priznavao Ljudevitovu vlast, tj. prije 1377. god.⁶⁴ Sadržajno *Drežnički natpis* informira nas da je tu, u Drežnici, sagrađen dvor velikaša Masnovića: vojvode Masna i njegovih sinova Radoslava i Miroslava u vrijeme ugarskoga kralja Loiša (Ludovika) i bosanskoga bana Tvrtka. Tu se, ponovno, može povući paralela s glagoljskim natpisima, koji su također često imali praktičnu svrhu, ili su bili trajna potvrda nekih prava ili nekih pravnih uvjeta uživanja i posjedovanja. *Drežnička ploča* ima iznimno kulturno-povijesno značenje, a također i kao jezični spomenik. Njezina je iznimna vrijednost u sljedećemu.

1. Među svim epigrafskim spomenicima pisanim bosančicom objavljenim u *Zborniku srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* M. Vege to je jedini natpis koji se odnosi na gradnju nekoga dvora. Ostali su natpisi uglavnom na grobovima (stećcima) i tek vrlo mali broj u crkvama. Glagoljski su natpisi najčešće vezani uz crkve, ipak, ni oni na utverdama nisu rijetki, primjerice, uz male iznimke sve su frankopanske gradnje na Krku, u Vinodolu i u Gackoj bile označene glagoljskim natpisima.⁶⁵

2. Njezina je osobitost i to da se među epigrafskim spomenicima ovoga kraja izdvaja i svojom veličinom, tj. brojem riječi: ukupno ima 13 redaka i 50 riječi. Jedino *Kočerinska ploča* ima dulji tekst, 80 riječi, dok su ostali zapisi na stećcima uglavnom vrlo kratki, lapidarni.

---

⁶³ V. GRUBIŠIĆ, *Grafija hrvatske lapidarne ćirilice*, Knjižnica Hrvatske revije, München - Barcelona, 1978., vidi tablicu str. 87 i 88.

⁶⁴ M. VEGO, *Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sveska XV-XVI, 1960.-1961., Sarajevski grafički zavod, Sarajevo, 1961., str. 263.

⁶⁵ B. Fučić, *Glagoljski natpisi...*, str. 18.

3. Što se na tako maloj udaljenosti nalaze dva epigrafska spomenika na kojima se spominje isti vladar ali s različitim titulama, tj. *ban Tvrbtko - Drežnički natpis*, *kralj Tv(rbt)ko - Kočerinski natpis*. Također je vrijedno istaknuti da ovdje nalazimo inačicu imena Ludovik Loiš i *krala loiša*, što opet može ukazivati na povezanost s glagoljskim izvorima, tj. isti je oblik zapisan u hrvatskoglagoljskom *Misalu kneza Novaka* iz 1368. god.

Jezične i grafijske osobitosti: Drežnički je natpis pisan hrvatskim jezikom s nekim crkvenoslavenskim elementima, koji se pojavljuju u točno određenim sintagmama, kao što je uobičajeno na epigrafskim bosansko-hercegovačkim natpisima, npr.: *se dvorb, se pisa*, od sintaktičkih elemenata crkvenoslavenski je utjecaj: *u dni, da e prokletь o(tь)cemь i s(i)nomь i s(ve)timь d(u)homь*, i aorist imperfektivnih glagola u konstrukciji *se pisa*.

Po jezičnim osobitostima i *Drežnički* i *Kočerinski natpis* pripadaju istoj jezičnoj fazi u razvoju hrvatskoga jezika, odnosno među njima nema nekih značajnijih razlika: znak za *poluglas* - štapić (ѣ) nalazi se redovito na kraju riječi, a ponekad i u sredini, i to obično iza *r*. Vokalizacija poluglasa potvrđena je i u jednom i u drugom spomeniku u prijedlogu *va* u invokaciji na početku: *va ime o(tь)ca i s(i)na i s(ve)tago d(u)ha*. Ta invokacija potvrđuje da je vojvoda Mastan bio katolik, tj. Hrvat. Potpuno identičnu invokaciju nalazimo na glagoljskim natpisima. Za tvrdnju da se nekoliko slova s natpisa u pravoslavnoj crkvi u Dobrunu kod Višegrada možda odnosi na vojvodu Masna iz Drežnice, nema nikakvih argumenata.⁶⁶ Protiv te tvrdnje mogu se iznijeti i kronološki, geografski i društveno povijesni razlozi.⁶⁷

Od morfoloških osobitosti na starinu natpisa, tj. utjecaj crkvenoslavenskog jezika, ukazuje pridjevski nastavak *-ago* u genitivu: *svetago*, ali istovremeno supostoji i mlađi oblik *-oga*: *bosanьskoga* i *ugarьskoga*. Crkvenoslavenski je utjecaj očuvana dvojina u sintagmi *i njegoviju s(i)nu*.

Drežnički i *Kočerinski natpis* pokazuju sličnost po duktusu slova i pravilnim skraćivanjima, (ligaturama), kao i po grafijskim pojedinostima: za glas *j* piše se *i*: *loiša - Drežnički natpis*, a *doide, ne nastupaite - Kočerinski natpis*. Znak ѣ *jat* rabi se za glasovnu skupinu *ja*: *d(i)mitrija - Drežnički natpis, ostoja, ja - Kočerinski natpis*. Očuvan je znak za glasovnu skupinu *ju* Ю *negoviju - Drežnički natpis, ostoju Kočerinski*. Razlika između ta dva natpisa je jedino u izgledu pojedinih slova: npr. slovo *jat* ѣ.

Zajedno s ostalim epigrafskim spomenicima ovog područja, a posebice *Kočerinskim natpisom*, *Drežnički je natpis* povezan s hrvatskom tradicijom, on korespondira s glagoljskim natpisima, s njima je povezan i u grafijskim

⁶⁶ Đ. MAZALIĆ, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1949., str. 216-219.

⁶⁷ P. ANĐELIĆ, *Mesnovići, Masnovići...*, str. 80.

i u jezičnim pojedinostima. *Drežnički natpis* ima iznimnu kulturno-povijesnu vrijednost, a važan je i u proučavanju jezika i pisma tog kraja. Dva kamena natpisa koji se po vjerodostojnosti svojih podataka mogu izjednačiti s kancelarijskim dokumentima, potvrđuju da su u tom hrvatskom kraju postojali mnogi natpisi, ali su nestali u povijesnom vrtlogu.

Tekst - transliteracija⁶⁸

†va ime o(т)ca i s(i)na i s(ve)-
tago d(u)ha a se dvoгъ voje-
vode masna i negovi-
ju s(i)nu radoѕl(a)va i m(i)-
roѕl(a)va se pisa rabъ
b(o)ži i s(ve)tago d(i)mit-
rija u dni g(ospo)d(i)na kral-
a ugarъskoga loi-
ša i g(ospod)na bana bosanъ-
skoga tvгъtka tko
bi to potгъъ da je
prokletъ o(т)ceмъ i s(i)-
omъ i s(ve)timъ d(u)hom-
ъ

Marinka ŠIMIĆ

INSCRIPTION OF DUKE MASNA FROM DONJA DREŽNICA

Summary

The inscription od Drežnica is engraved in a living stone above the railway station in Donja Drežnica. It is written in croatian language, with the elements of Church - Slavic, and croatian letter bosančica in a middle af 14. century.

---

⁶⁸ Tekst je preuzet iz izdanja M. VEGE, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Zemaljski muzej Sarajevo, 1962., knj. I., str. 33.

According to M. Vega precisely from 1355.-1357., and during the time while Tvrtko was still a civil governor of Croatia and was acknowledging Ljudevit's rule, that is before 1377. substantially the inscription of Drežnica is informing us that a court of lords of Masnovići was built in Drežnica: dukes masna and his sons Radoslav and Miroslav during the time of ugarian king Laiš (Ludovik) and bosnian ban Tvrtko. Here, the paralel with glagolitic inscriptions, which very often had practical use, or were permanent confirmation of some rules or some legal terms of pleasures and possessings, can be drawn.

The inscription of Drežnica has an exceptional cultural - historical meaning, as well as the lingual monuments. Its exceptional value is in the following:

1. Among all epigraphic monuments written with bosančica, published in Anthology of middleaged inscriptions of Bosnia and Herzegovina of M.Vega this is the only inscription which relates to a building of some court. The other inscriptions are mainly on the graves (standing tomb - stone) and only few of them are in churches.

The glagolitic inscriptions are mostly related to churches eventhough, the ones on fortifications are not rare, for example, with some exception, all the frankopan buildings at Krk, in Vindol and Gacko were marked with glagolitic inscriptions.

2. Its peculiarity is, that among the epigraphic monuments of this area it separates itself with its size, that is with number of words; it has 13 lines and 50 words. Only the Kočerín stone has longer text, 80 words, while the other inscriptions on tomb-stones are mostly short, lapidaric.

3. On a small distance, there are two epigraphic monuments on which the same ruler is mentioned with different titles, that is ban Tvrtko - the inscription of Drežnica, kralj Tv(rst)ko - the inscription of Kočerín. It is also important to mention that here we can find the beginning of name Ludovik Laiš and Kral Laiš, which can imply to the connection with the glagolitic sources, that is, the same form was written in Croatglagolitic Missal of prince Novak from 1368.